

ПРИКАЗКА РАЗКАЗВА СЛЪНЦЕТО

(Поезията на Весела Василева)

ИВАН СПАСОВ

Препочитам предговора на акад. Петър Динеков към книгата с избрани творби на Весела Василева — стихотворения, лирични фрагменти, писма (БП, 1981). Той е очертал образа на личност, на гражданка и на поетеса, роден и създаден, изваян, макар и незавършен докрай, от конкретното историческо време. Само то изгражда творците, които са му потребни, за да го пресътворят чрез голямото си художническо вдъхновение. Портретът на Петър Динеков е пронизан от дълбок психологизъм, наситен е с болка от ранната загуба на талантливата лиричка, обагрен е от нежността на личните впечатления и спомени. Той разкрива идейно-тематичното и поетическото майсторство на тази авторка. Цитираните оценки на други нейни съвременнички и връстнички още повече засилват представата ни за извисена, благородна, духовно богата, очарователна и многогранно надарена индивидуалност: „За нас в младежките години тя олицетворяваше една може би романтична представа за красотата. Беше нейно телесно и душевно възплъщение.“ Това са думи на Невена Стефанова, която е изказала категорично гледище и за неповторимостта на всеки ярък характер: „Весела бе една много рано изградена личност с голямо очарование, голямо дарование, големи изисквания, оригинален ум. Нейното присъствие създаваше особена атмосфера. Затова така се чувствава отсъствието ѝ. . .“

Споменът на Блага Димитрова носи омаята на младостта, на ученическите копнежи, на жаждата за приятелства, знания, култура, високи етични и творчески примери: „Дошла от малкия град, на прага между детството и младостта (все на някакъв праг!), с жадни, провинциални очи аз търсех възплъщение на столицата, на културата, на изяществото. И го открих още в първия учебен ден, в първото междучасие. Една девойка прекоси коридора, сякаш излязла от картините на Ботичели. Не! От никакви картини, от никакви сравнения. Тя бе несравнимост, неповторимост. Това ме прониза с ослепителна ясност от пръв поглед. Не може да се опише, нито да се разглежда на съставки: коса, очи, фигура, движения. Тя бе самата хармония. Излъчване на изтънена духовност. Името ѝ се понесе с тайнствен шепот между нас: „Весела Василева, поетеса.“ Звучеше като музика от клавиеси. И остана завинаги в душата ми, незаглушено от шумотевницата на идващите десетилетия, незасячено от толкова промени, увлечения и разочарования.“

Някога бях чувал това красиво, музикално име — Весела Василева. В него има нещо песенно, като че ли е нарочно търсено и моделирано звукосъчетание, което излъчва ритъм и носи в себе си увлекателен лиризм. А не бях чел нищо нито за, нито от младата поетеса. Късно разбрах също така, че е дъщеря на Григор Василев — Шопа, както са го наричали в интимни среди, за когото бях понаучил нещичко в прочетеното за Йордан Йовков, за Елин Пелин и за други наши писатели. В техните житейски и творчески биографии, по един или по друг начин, повече или

по-малко, присъствува и той — виден юрист, общественник, журналист. В неговия дневник по-късно имах възможност да понадникна и аз.

Висока чест за нашата поезия, пък и достоен нравствен и творчески подвиг извършиха съставителите и издателите на сборника с творби на Весела Василева, за да бъде създаденото от нея достойно и за нас, по-късно родените, а и за следващите читатели. Както напълно справедливо подчертава Петър Динеков, „стихотворенията, които тя написа, ще останат да живеят и те ще бъдат неумиращата връзка между нея и по-късните поколения, за да потвърдят, че нейната съдба бе част от живота на родината, от трагичната съдба на народа. Весела Василева всъщност загина на война, бе жертва на войната — една от най-скъпите жертви.“

Тя загина на 6 януари 1944 г. при злополука — блъсната е от военно ремарке във Виена, където е отишла да работи като езиковедка с университетска стипендия. Готвела е докторската си дисертация за бъдещето време в старобългарския език. Това бъдеще не идва, спира и за нейната поезия. Поетесата умира на 24 години. Само след четири дни, на 10 януари, ще се извърши над София варварската бомбардировка, отнела живота на толкова невинни хора. Затворено в херметически ковчег, през втората половина на месеца тялото на Весела Василева е положено в гроб, изникнал сред пресните черни могили на множество софиянци, загинали в бомбардираната столица. Така пресеква една жажда за научна, за поетическа, за човешка радост. Прекършен е още един млад цвят в нашата толкова пъстра и толкова трагична поетическа градина. Весела Василева следва и предхожда участта на Екатерина Ненчева, Димана Данева, Петя Дубарова.

Сега, когато вече дълго време изследвам творчеството и живота на по-изтъкнатите български поетеси, ме спохождат някои мисли, които искам да направя свое веруя и да го споделя с читателите. Не може да се оспори, нито да се отрече голямото „женско“ присъствие в нашата поезия — предишна и днешна. Оформя се цяло лирическо потекло, което води началото си, а и се развива под въздействието на художествено-емоционалния талант, който е доказан от стиховете на редица ярки, деликатни, многостранни авторки. Тука няма да изреждам имената им. Повечето от тях са цел и вдъхновение за написването на книгите ми „Като тънка везна“ (1983) и „И слъщето върни“ (1987). Към творчеството и към личността на Весела Василева интересът ми също така е дълбоко вътрешен, защото е привлечен и заинтригуван от романтичното звучене на името ѝ. А и защото впоследствие все повече се поддържа и подтиква от сравнителното пълното запознаване и разбиране от моя страна какво наследство ни е завещала тая писателка, напуснала толкова преждевременно своя земен път.

Аз гледам снимките от нейните ученически и студентски години, виждам я сред колеги, приятели, учители; вирам се в ръкописа на стихотворението „Молитва“, което — според оценката на Петър Динеков — дори да беше единственото творение на поетесата и да не заемаше място сред стотината ѝ лирически открития, само по себе си говори, че „Весела Василева заслужава място в българската поезия“. И видният български учен продължава: „Не се боя да твърдя, че това е едно от най-хубавите антивоенни и хуманистични стихотворения в българската поезия.“ И не знам защо, но пред погледа ми застава образът на „синята птица“ — символ на щастието, която кръжи около нас, може би е вече успяла да влезе дълбоко в сърцата ни, удало ни се е да хванем „малката птица на щастието“. Но знае ли човек днес и утре какво му носи предопределената съдба? Може ли да предвиди в каква беда е изпаднала тая синя птица на упованието и на вярата? Това са предположения и възможности, които вълнуват духа ни, радват или терзаят чувствата ни, превръщат се в опори за нашата надежда или стават причина за тъжното ни настроение и за очакването на страшната изненада:

Може би нейде умира
малката птица на щастие,
трепетно пърлат крилето,

в луда, последна борба
— нивга не знае сърцето,
малката птица на щастие
търсят безспирно ръцете,
чака безспирно душата.

Весела Василева е изградила една лирическа героиня с тръпни сетива, с уплаха и желание за бодрост на съществуването си, която издига символа на синята птица до степен на фанатична страст, без да я догматизира в представите си като неизбежно добро или неминуемо зло. По-скоро тя очертава она неизвестен кръг, в който се върти нашата участ и в чийто безответност сме принудени да гадаем и да бъдат близки до реалността всякакви положения:

Може би нея я няма,
малката птица на щастие,
нашият вечен копнеж
може би само гори;
може би тя не лети
никъде вече в небето,
синьо, спокойно и празно
— нивга не знае сърцето —
в своя неспирирен стремеж
чакат във жажда ръцете,
чакат — дали е напразно? —
малката птица на щастие.
(„Синята птица“, юли 1939, София)

Това е подчертано романтично видение, което съпътствува с радост и с печал дните на поетесата: обещава ѝ завоевания по пътя на битието, но в същото мигновение на блажено всеотдаване я стряска и тревожи с неизвестността си. Метафората за синята птица на успеха има духовна субстанция, както фино духовна е и цялата лирика на Весела Василева, независимо че като поетика и стилистика е пронизана от предметността и от конкретната описателност на случки, преживявания и картини. Те са изпъстрени с резки смени в емоционалните багри на виденията и на житейските ситуации. Може да се каже, че като дете на града поетесата има и верен усет за типичното в обстановката и умее да я рисува с отличителните ѝ белези. Но мечтата за по-широк простор и за повече впечатления никога не угасва и не се примирава с веднъж определеното житие на героинята. Нея спонтанно я примамват и други устреми, насочват я и към нови хоризонти на мисленето, на вълненията и на готовността да им посвети лирически си отглас. Това ще усетим чрез анализа и чрез проникновението в редица от изповедите на отзивчивото и нежно поетическо съзнание. . .

Стихотворението „Молитва“ предхожда с един месец по време на сътворяване „Синята птица“. То е написано през май 1939. От разбора на двете произведения се уверяваме в широкия диапазон на чувствата и в способността на авторката по различен идейно-художествен маниер да изразява и да събира в центъра на тълкуването си големи, бих ги нарекъл, съдбовни житейско-исторически откровения. Докато в „Синята птица“ е изказана хипотетичната същност на човешкото щастие, плод на предварително изкована орисия, резултат от личния екзистенциален жребий, то в „Молитва“ пулсира мисълта за обективно-социалната, за обществено-политическата предопределеност на индивидуалния път. Весела Василева изправя героинята си пред императиви, които не съдържат романтично-екзотичната съзерцателност на младежките видения. Тя избира прекия начин за внушения и поставя тежките въпроси на времето направо като изпитание за личността. И затова творбата е вътрешно съсредоточена, представлява равносметка и предупреждение, готовност и реална цел за живота по-нататък. Нужно е съкровено потопяване „навътре във сърцето“. И една искрена молитва е потребна за душата, за да проумее тя — според строгите закони както на логиката, така и на емоциите — „колко тъмен е понякога светачи колко тежки дни ще имаш, и колко мрачна е понякога зората. . .“ Като че ли авторката ни подготвя за среща с нещо свръхтрудно, жестоко и мъчител-

но, което сме длъжни да преценим стоически, а и да му отвърнем с достойнство и цената на личните изпитания:

...
че твоята малка, крехка сила
ще се прегъва явга в отчаяние,
че и над тебе ще се струпа
същото страдание,
което е сломило вече
много други;
че вечното, едно и също
колебание
и тебе ще раздруса някой миг избран
и ще стоиш на прага,
от вятъра и бурята люляна;
че всички скрити, тъмни сили,
и всички жалки, дребни скърби
са се сплотили
срещу тебе.

Сякаш сме въведени в сърцевината на предстоящи мъки — така последователно, „методично“ поетесата ни посвещава и ни подготвя за срещата с идващото, което е не само нерадостно. То е на границата на човешките възможности за издържане. И въпреки това няма друг избор, освен единствения, които гласи:

Но в своя малък жребий
ще гледаш винаги направо във очите
на всички врагове,
на хора и неща,
на изпитанията, вече минали,
на всяка мъка, още неизпитана,
и няма никога да наведеш глава.

Това е заклинание в твърдост и единствена горда отплата за всякакви отминали, а и настъпващи беди. Важното е да се устои тогава, когато силите са неравни; когато е малък нашият жребий. Но той е човешки велик и затова не ни позволява при никакви обстоятелства и условия да наведем глава! Решителната съпротива се извисява и от съзнанието, че личността не може да преобрази обществото и да спре катаклизмите на историята. Сам индивидът не ще успее да разломи „огромната преграда между това, което искаш и което можеш, на здрави камъни е тя положена“. Той не е в състояние да промени местата, формите и действията на доброто и на злото в живота. И все пак дори в слабостта си човекът е надарен с вътрешна енергия, която звучи като молитва и го призовава даже и когато е уморен и е на прага на покорството, да си обещае борба, да живее „със своя гордост и със своя вяра“.

Наистина в жестока ситуация въвежда Весела Василева своята лирическа героиня. И я поставя на ръба на страшни противоречия, като ѝ разрешава само един изход и една възможност — най-мъчната и най-благородната за природата на човека:

да бъдеш винаги свободна и сама
със своя верен съд — сърцето,
да съградиш, поне със своите дела,
едно красиво, малко царство на земята,
да бъдат силни винаги ръцете,
а ако някога и тях сломи теглото,
да търсиш в себе си и да намериш винаги
копнеж и сила за доброто.

Тук има и чиста проба дидактизъм, и явна публицистичност на художествените средства за въздействие, и една конфликтност на преживяванията, и взаимно влияещи си противоречия за силата и за безсилието на човека в конкретно-историческото време на живот и на творчество. Авторката изразява предчувствието си за съдбовността на епохата, макар това определение никъде изрично да не присъствува. То е вътъкано в задъхаността на молитвата, в нейната категоричност, в сложността на обстоятелства, причини, обобщения и крайно решение. Неслучайно поезията на Весела Ва-

силева така остро и точно се вгражда в характеристиката на ония предвоенни години, които подхраниха и наситиха с драматизъм лириката на ярката поетическа генерация, свързана с имената на Александър Вутимски, Александър Геров, Богомил Райнов, Валери Петров, Блага Димитрова, Невена Стефанова и други. Читателят няма да намери откритостта на политическата позиция, нито ще прочете стихотворна декларация в полза на мира; както няма да срещне и издигнат лозунг против започналата изстребителна война. И въпреки това поезията на тази авторка има подчертан социално-политически смисъл. Той е вкоренен в нарисуваните гледки, в изказаните откровения и тревоги. Не може да е спокоен творецът, когато „бивват млади хора, като нас, нали разбираш?“

Накаква безименна умора
край сърцето в обръч се събира,
и не мога да ти пиша вече,
но ще пусна малкото писмо;
отхвърли ми болката далече
и чети — чети едно.

(„Писмо“)

Стихотворението е писано през месец ноември 1940 г. То е сякаш „снимка“ на цялостния живот, на обхваналото хората мрачно състояние — уж всичко е разнoliko и бясково, но я няма радостта. Като че ли по-добре ще се чувствуват глуките и слепите, защото няма да виждат и да чуват безобразното изстребление. Войната не щади нищо, най-малко се интересува тъкмо от хората, които не влизат в сметката, те „не се броят“. Поетесата поднася като аргумент в полза на твърдението, че сега не е време за обич, всеобщата разруха — „някъде летят аероплани и се сриват тухлени стени“. Това са гледки, уверения, доводи, размисли, които доизграждат картината на предвоенната и военната вече атмосфера, намерила трепетен, дълбок, вълнуващ гражданско-хуманистичен изказ в поезията на поколението, което се оформи в границите между двете световни войни — Първата и Втората. В целокупното си творчество то нарисува правдива, драматична и внушителна представа за облика на живота в тези решителни години. В един такъв план е неизбежно и правилно да се присъедини лириката и на Весела Василева към онова, което постигнаха поетите и поетесите през разглеждания период. И макар че нейните стихове дълго си оставаха затворени сред страниците на гимназистките издания „Звън“ и „Ученически подем“, познати на малцина читатели, те са рожба и образ на конкретни преживявания, на определен исторически момент, на социално породени вълнения и отреагирания чрез художествено-емоционалното слово. Най-хубавите измежду всичките си творения авторката преписва в една „синя“ тетрадка и ги дава на Петър Динеков — „за спомен, може би с някакво предчувствие“, както сега тълкува този жест поучателят.

Публикуваните, макар и с толкова голямо закъснение, стихотворения на Весела Василева доказват истината, че литературата е като златото. Върху нея не се наслаждава ръждата на времето. Ценното се съхранява и сред пластове на изтеклите години. Все някой ще открие затрупаното, ще усети стойността му, ще го направи достойно на всички. Има нещо благородно, красиво, безкрайно етично и радващо, когато колега прокара път за колегата си в живота на литературата; когато не се отдава на съблазнителната и коварна мисъл, че той е единственият в това огромно и мъчително поле на вдъхновението; когато доблестта и куражът му надхвърлят владението на егоистично пазената „собствена“ територия. И се посветят на усилията да се разшири, да се раздвижи, да се уголеми естетическият и емоционалният периметър, в който е вложено „чуждото“ високо постижение. Забравата е пагубна за една малка литература като нашата. Ние сме задължени пред съвестта си, както и пред поколенията, да вършим оная иманярска, в най-добрия смисъл на определението, работа, за да не остане в бездната на забвения нищо значимо и ценно в нашата култура.

Издаването на „Стихотворения“ от Весела Василева е истински пълнокръвен граждански, а и културен акт, за който можем да благодарим от сърце и от душа на съставителите — на Ангелина Василева-Огнянова, на Блага Димитрова и на Невелна Стефанова. Този сборник връща към живот и вдъхва енергия за достойно художествено и социално съревнование с днешната ни поезия и делото на трагично и рано загиналата поетеса. Отгук нататък вече ценителите на лириката имат възможност да навлязат в още един поетически свят, създаден от жена; да го приобщат към впечатленията и към възвълненията си от изградените собствени чувства и критерии за развитието и завоеванията на българските поетеси. Весела Василева е неделима част от това развитие, а нейните успехи са органически единни с голямата победа на словесно-художествения талант на българската жена-творец.

Спрях се повече на тези три стихотворения — „Синята птица“, „Молитва“ и „Писмо“, — за да набележа по този начин и основните направления, които характеризират идейно-емоционалните търсения и завоевания на лириката. Разбира се, три конкретни творби не уплътняват един цялостен художествен мир и позволяват в такъв случай да се видят и други нюанси, да се открият нови особености, да се изгради по-вярната истина за творчеството на авторката. Тука ще прибавим по необходимост и нейните писма, и нейния дневник, за да извлечем от тях ония моменти, които ще подкрепят главно лирическото изживяване, заключено в поезията на Весела Василева. Те ще ни помогнат и да обогатим представата си за гражданския, за човешкия, за морално-психологическия облик на тая личност.

Направих това мъничко напомняне за голямото златно покритие на истинската поезия, защото ме боли, като гледам как бързо и безотговорно забравяме довчера живите поети. Липсата на памет за мъртвите говори лошо за морала на останалите и оставащите след тях. Литературата е дело на всички. Не бива да погазваме или да присвояваме сътвореното и от другите. Нужно е рицарство, потребен е висок пример на загриженост към оставеното наследство, за да не тъне то из празните пространства на художествено-естетическата незаинтересованост. И да не пропаде в бездните на егоизма. Вярно е, че златото на българското литературно слово няма така лесно да загине. И все пак нали нещата не тръгват и не вървят от само себе си? Нека бъдем с изострена съвест и с непомръкваща чувствителност към това, което ни е завещано чрез дарованието и чрез таланта на всички наши предходници. Поколенията не са изолирани едно от друго. Живите не трябва да плащат коварния данък на заблудата, че тяхното дело е центърът на изкуството. Съществуват традиции, приемственост, взаимосвързаност на идеи, похвати, завоевания и нови търсения. Процесът в литературата е дълъг, сложен и всеобщ. Това е правило, което не само господства на теория, но то ни заставя и на практика да го уважаваме и да го прилагаме.

Нека сега се върнем отново към поезията на Весела Василева, която е конкретният повод за горните разсъждения — повод и уместен, и достоен, и напълно гравдивен. Появата на избраните произведения на тази поетеса доказва категорично истината, че нашата памет към извършеното от предшествениците може да бъде и гъвкава, и диференцирана, и дълбока. Тя ще ни подтиква постоянно да издирваме ценностите и да ги свързваме с оня масивен релеф, който се оформя от така наречената „текуща“ литература. Даже при творчеството на Весела Василева се вижда как то непосредствено, естествено и съвсем актуално се слива с широката социална и психологическа картина в съвременната ни поезия. Общението става по редица направления и подробности, които произтичат от характеристиката на двете „сливащи се звена“ — индивидуалното постижение на тази авторка и завоеванията на днешните ни поети, най-вече на поетесите, които поотделно и заедно формират своя прекрасен творчески свят.

Може би най-вярна представа за вътрешния строй на лирическата героиня, за нейните копнежи, за динамиката на душата ѝ ще получим от стихотворението на

Весела Василева „Жажда“. То е израз на съкровено веруе, на драматично разбиране за живот, страдание, наслада, очакване и примирение. Всичко се събира сякаш в един миг, способен да олицетвори човешкото съществуване. И затова мигновението има стойността на вечност, ако е изпълнено желанието ни сега, в момента, защото после „никога вече“ жадуваното няма да бъде повикано, нито пък ще може да се реализира. Жената иска и „нови измами, и нови надежди“; сърцето ѝ да се пълни с тревога, умора, изпитания, и да е отредено в него място и за „мъничка радост, светла и тиха, сякаш уплашена“. Когато е изказвала своята изповед, поетесата е била деветнадесетгодишна („Жажда“ е писано през март 1939 г.). И затова настояването е дързостно, молбата е равнозначна на иск, чувството е жарко и светло — „още е утрин, и слънце, и младост, дай ми я, моята хубава радост!“:

Дай ми и щастие, в миг изживяно,
трепетно щастие, лудо и пролетно,
нека да чуя най-дивната песен,
нека да бъда в нея унесена,
всичко ще мине,
само в сърцето тъга ще остане;
давай ми буря и дай ми възторг,
само миг да го имам,
после пепел да стане!

Тая естетическа и житейско-емоционална програма за социалното и за личностното битие на героинята напълно хармонира с ония чувства и копнения, които са ни познати от лириката и на други поетеси. Става дума за младия дух на устрема, за готовността всичко да бъде усетено и преживяно истински, пълноценно и докрай, с цената на извисяването и на страданията. Желанието няма празен, бохемски смисъл, а е подплатено с готовността да се изпитат напълно обстоятелствата и сътресенията на живота, който не стои на едно място, както е жарко и съзнанието на човека за собствената му преходност, защото „всички сме малки и всички сме хора“.

Весела Василева никъде не насилва изразните средства, не търси ефекта на образи, словосъчетания, метафори. Тя говори така непринудено, както се диша, както се изказват възжеления и страхове пред близък приятел. Това е ритъмът на изповедта, на безхитроостното и съкровено желание за участие в разноликостта на живота, от който нито може, нито трябва да се бяга. Вещност всяка жажда има своите контрастни амплитуди, които не могат да бъдат уравнивесени посредством средната мярка или чрез избора на лекия дял. Това положение не удовлетворява разразилата се вътрешна потребност на героинята за пълнокръвен изблик на динамичното влечение към пълноценност. И за положителното, и за отрицателното възмездие степената на проявление може да бъде само последната: „Нека да бъде щастлива в прехлас, нека да бъде и скръбна до смърт.“ Крайната равностетка и от едното изживяване, и от другото е студената пепел, която покрива следите на всичко. Следователно излишно е всякакво въздържане, чието наличие говори вече за настъпилния край. . .

Чувствата на лирическата героиня са опънати между „мъката по нещо недостигнато и жадата за нещо неузнато“. В разстоянието, което запълва очертанятия на тези две опори, се населяват множество лирически мотиви, житейски случки, душевни състояния, изгарящи страсти, поетически съзрения, макар че, общо взето, не можем да отнесем лирическата героиня на Весела Василева към съзърцателния женски тип. Тя е действена, жадуваща активност, отдаваща се на дълбокото преживяване и на още по-разгарящото се стремление към новост. По тази тиния на развитие ще можем да проследим какво волюна авторката, как тя го изказва чрез емоционалното слово и до какви резултати се домогва дарбата ѝ.

Първите стихотворения носят копнежа на младостта по неадресираното и неяснено желание за щастие, чиято наложителна точност е заменена от амбицията да бъдат досегнати звездите на небето, примесена е с тръпното усещане, че „нещо ново пламва във сърцето ми с болка и възторг“. Вглъбяването в природата събужда порива за „нова кръв“, която движи мислите, ръцете, подбужда съзнанието към обоб-

щение на света и към личностно самоосъзнаване. Най-често художественият реквизит обхваща сърцето, мисълта, копнежа, силното желание за действие и за навлизане в истинската същност на човешкото предназначение, за живот и за близост с другите хора. Поетесата посвещава стихове на майка си („Вечер“, „Сам“); на баща си („Яна-ма“). Тя сякаш бърза да отбележи всяко свое настроение, да му придаде значение и смисъл, да го вътче в проявите на мирозданието („Сън“, „Морето“, „Небето е пастелно синьо“). Тонусът в описанието е успокоен видимо, паралелите говорят за вътрешното напрежение на търсещата мисъл и на копнежното чувство, което, макар и твърде рано, понякога се вижда уморено и неудовлетворено в честите си молитви за промяна. И все пак, даже и простреляна, устремената птица на надеждата не спира своя полет. . .

Имаме право да твърдим за предпочитанието на поетесата към контрастните измерения на погледа, на обобщенията и анализа, дори на съзерцанието. Появяват се белезите и на подчертаното градско вглеждане в действителността наоколо, в която лирическата героиня съзира ярки светлосенки, открива многоликостта и противоречията на света („Улица“). Но сухото констатиране на видимите пейзажни състояния не изчерпва поетическото умение на поетесата. В нейните стихове проличава способността за лирическо насищане и за пастелен рисунък, чрез който са казани верни тълкувания, но в същото време изпъкват и метафоричните аналогии:

Едва безкрайна снежна приказка
изсипва бели думи над земята
и я приспива.
Земята спи и сънища сънува
и нови гласове се чуват,
и ново нейното сърце потръпва
— и забулени,
дълбоко под земя и сняг
живеят новите зърна.

(„Зима“, януари 1937)

Като проследявам идеите, похватите, заключените настроения в произведенията на Весела Василева; като приемам някъде тяхната неяснота и като прониквам в даже недоказания им психологически драматизъм, идва желанието ми да ги сравня с лириката на Яна Язова. Това сравняване ще има голяма условна обосновка. И все пак то е основателно по редица съображения. На пръв план ще изтъкна онова приглушено, ала нескривано месианство на поезията, което вълнува и двете поетеси. В техните представи съществува някакъв горд, човеколюбив, неуморен и отдаден докрай на хората индивид, който е вдигнал молитвено ръце към небето и го призовава за разплата, за справедливост, за насочване на вниманието му към земните работи, към съдбата на другите:

Ръцете му — издигнати в молитва,
отправена към тъмното небе
— тъй чуждо и далечно. . .
А може би за него то е близко,
обичано, неразделно?
И всички слушат думи —
златни, топли, замълчавани,
и думи сиви, тъмни, сребърни;
и всички слушат — той говори
за своето небе,
за себе си,
за тях и техните дела и мисли,
и той говори дълго,
и всички слушат.

Той говори,
лицето му е бледо и прозрачно,
очите му — дълбоки и печални,
и той говори,
но е сам.

(„Сам“, януари 1937)

Тъкмо тая неидентифицираност на „проповедника“, неговата абсолютна и романтизирана самота, липсата на яснота в идеала им сближава, прави еднородни всеотдайните хуманистични усилия на лирическите героини в поезията на Яна Язова и на Весела Василева, без да имаме аргументи за пряко въздействие на едната върху другата. Наблюдаваме и голямо различие в двете стилистики: докато при предшественичката всичко е бурно изказано, с усложнена и на места доста тъмна метафорика, то при по-младата авторка виждаме някаква укротеност на порива и една твърде обикновена житейско-лирическа „среда“, в която протичат случките, събитията и реакциите на писателката към тях. . .

Редно е да се постави на важно място идеята за лирическата философия на Весела Василева, за поетическата ѝ концепция относно същността на живота в неговите многостранни разклонения и съществувания. Ние ще останем неудовлетворени, ако търсим стройно изградена социална, политическа, морална система, която да лежи в основите на стихотворното ѝ творчество. Нито е никак си „систематично“ устроена природата на лирическата героиня, нито е имала време младата поетеса да гради философски, методологически принципи, които да ръководят нейното вдъхновение. Може би редът е обратен и затова имаме налице спонтанни откликвания на факти от битието, които пораждат една или друга творба. Това не свидетелствува в никаква степен нито за хаос на впечатленията, нито за безпорядък на емоционалните отреагирвания. То говори за свободата на избора и за приятната артистичност на изобразието, без каквато всяка поезия се лишава от сила. Нека тука изтъкна, че „свободното“ трактуване на преживяванията крие в себе си собствената логика на явленията и ги представя според вътрешния усет на жената и в съгласие с обективните условия. Весела Василева не приема волунтаризма на вдъхновението, а го подчинява на своето нежно и обаятелно тълкувателско пристрастие, което дава път и мощ на словото, на картината, на общото лирическо въздействие:

Всяка вечер е бавно умираше
на лъчистия пролетен ден,
всяка вечер в прозореца спира
светлината, от мрак покосена.

Всяка нощ е небето по-светло
и звездите — с блестящи лица,
като искри, от вятър ответи,
като пламнали малки сърца.

Всяка утрин по-смело изгрява
и размита златистия прах,
и зората с по-светъл замах
на нощта песента разпялява.

Тази образна, одухотворена и твърде символна импресия е писана през февруари 1937 г. и носи характерните белези на импресивната проникновеност на поетесата. Гледката е нарисувана достатъчно внушително, макар и общо, без да се нуждае от конкретните детайли на описанието, както е в „Пролет“, писано по същото време. Там, където авторката желае да е изчерпателна, изпада в излишна претрупаност на подробностите. Силата на Весела Василева е в краткостта на изказа, в ясната емоционална композиция, която дава живот и на възникналия замисъл, и на произтичащата от него идея, развита бързо и достатъчно ясна в импулсивността си. . .

В по-ранните стихотворения на Весела Василева успоредно с мъчителната разгада на битието съжителствуват пълно светлото настроение, пролетната радост, слънчевите струи. Някаква галеща тръпка минава по снагата на младата героиня. Тя се чувства щастлива и е готова да изрече обещание-клетва, която я задължава съдбовно: „Да те обичам с първата си обич, с най-хубавата обич на земята.“ През юли 1937 г. лиричката е била в Копривщица и вероятно е наблюдавала лятната сприя на дъжда, за да я „заклучи“ в едно стихотворение, което има динамичен рисуващ сюжет, доказва и тънкостта на детайлите, и мигновеното сливане между

небето и земята, и неусетното им раздалечаване. Последницата е почувствувана и видяна в цялата ѝ релефна точност: „Беше станала сивата пръст утолена и черна.“ Небето е изсипало с пороя на дъжда „сякаш всичката пазена болка, всичката скрита тъга“, затова е „толкова синьо и чисто“. Може тия детайли да са очевидни за околните, важно е да им се придаде внушителност чрез словото и те да се превърнат в емоционален факт от поезията. Шестнадесетгодишната Весела Василева е постигнала такава хармония между външната видимост и лирическото превъзпяване чрез стихотворението „Дъжд“.

Нейната лирическа героиня продължава да живее с магията на пролетния копнеж, да гради един чуден свят на мечтите, посредством които е способна да усети „на земята кротката душа“. Тя се опиянява от слънчевия блясък, макар да знае, че „зимата е все пак зима“; че щастието е „измерено и скъперническо“; че светлият миг е откраднат „от жадната ми младост.“ Има нещо странно, уж естествено, а печално в обстоятелството, че сме „обречени“ всички да живеем заедно, едновременно на тая земя и един по един да ни откъсва от нея смъртта. Светлото настроение и мрачната перспектива сплитат мъчителния си възел в изострената чувствителност на поетесата („Магия“).

Весела Василева гради чрез поезията си човешката философия на устрема, на могъщата „пламенна жажда“, на тая „жарка радост“, която се излъчва от погледа нагоре, от високата цел, „безпределна и светла“. В драматичната, наситена с размисъл и с възхвала на подвига малка поема „Икар“ авторката утвърждава търсещия дух, възхвалява издигацията ни порив, възпява човешките крила, насочени към „жарка мрежа от слънчеви нишки“. Тя отрича спокойното състояние, ненавижда жалкото спасение и срещу тях противопоставя и величае подвига на желанието и на волята, макар и резултатът да е катастрофален:

Ти лежиш на скалите във острата длан
със убито сърце, поломени, превити
криле, и от своя нестихващ стремеж позован,
ти отпуснал си мъртви
ръце. —

Ти умря, но не си победен,
много обич над тебе ще бди,
че ти възпълти
в тази дивна, далечна легенда
на човека безумния блян!

Образът на Икар е тълкуван от Весела Василева, когато тя е седемнадесетгодишна, и стихотворението е посветено на учителката ѝ по латински език в Първа девическа гимназия Радка Григорова. Неговата идейно-естетическа внушителност е поучителна и дълбоко човешка в природата си. Такава е и цялата лирика на поетесата — естествена за нейната душевност и за романтичното ѝ излъчване. Според преценката на Блага Димитрова: „Това бе тихото и дълбоко съзерцание на красотата при пълно утаяване на бурните кипежи на страстите, едно жадно търсене на красотата, може би в романтична разцветка, но винаги осветена от човечност и духовна извисеност. Има някакво съгъстено затишие в тези стихове, някакво тревожно спиране на дъха — пред грозната буря, която се надига и която ще помете нашата младост, ще отнесе и най-нежното цвете — Весела Василева. . .“

От едно писмо до поетесата до нейна приятелка научаваме каква радост изживява от написаните стихотворения, колкото и да е критична към тях и самокритична към способностите си: „... може би се радвам просто на мисълта, че ги пиша на някой, който им се радва и през грешките и „непохватните“ редове вижда дълбоко сгушената мисъл, краткото, така красиво настроение, открива мъкмата (позната!) или радостта (споделена) и разбира колко щастлива съм била, след като ги напиша, детински несдържано и неумело, в две четиристишия. . . Когато понякога съвсем ясно почувствувам, че не мога да пиша хубаво и не мога да се надявам, или просто когато поостареем малко и ни подрежат крилата — ще дойда у вас и ще

потърсим из тази тетрадка със синя панделка сините птици на желанията ни. И това не е малко, Жени, — да ги намерим! . . .“

Ако съдим от спомените, преценките, случките, описанията и техните коментари, направени доста късно, през 1971 г., от майката на Весела Василева, за увлеченията, способностите, възланията, търсенията и успехите на своята дъщеря, ще останем с изненадващо впечатление за това дете-чудо, чиято душа и чувствата на което не са знаели покой. Не усещам нищо преувеличено в градуса и в критерия на майката. Напротив, тя като че ли съдържа радостта и възхищението си, поставя ги в една реалистична и конкретна обстановка, доказва ги чрез епизоди от живота на своето дете. А то е имало страст, желане и радостен копнеж да се отдава на какво ли не — пише стихове, разкази, пътни бележки, рецензии, дневник, импресии, изучава чужди езици; рецитира, пее, създава мелодии за текстовете си; превежда, рисува, илюстрира собствените си произведения; танцува, изучава ораторското майсторство, проявява се и на сцената. Не е имало и миг спокоен за Весела Василева. И затова така пламенно тя боготвори всекидневните, изградено от мигновения, чиято прелест не трябва да се пропуска и чийто капризно-изпитателни повели са задължителни за нашето поведение. Животът е един, втори няма. И трябва всичко да се изживее, да се проникне до корена на причини, действия, последствия, познания, разочарования, радости, нови стремежи за духа и за мисълта. . .

Майката свидетелства, че познати и учители са говорели категорично за „родената“ поетеса Весела Василева, колкото и рано да е било все още за една такава недвусмислена присъда. Младата душа е била толкова жадна за света, че се е раздавала на огъня и на изпепеляващата му сила. Някакво предчувствие за кратък живот е владеело това момиче. Фаталната мисъл проличава от писмата му, от дневника му, от постъпките му: авторката преписва стиховете си в различни тетрадки и ги раздава на близки и на познати за спомен и съхранение. Бърза да чете, да узнава новости. Отдава се на философия, литература, социология, политика. Весела Василева е била чувствителна до болезненост. Нищо не е преминавало покрай нея спокойно. Във всичко тя е влагала човешки смисъл, преценявала го е от позицията на своя тръпен хуманизъм. С огромна болка е гледала по време на войната в чужбина как младежи, ослепели в боевете, са водени от млади момичета из парковете на Виена: „Разплакани момичета водят ослепени младежи“. . . Това е неударим вик срещу безсмислието на унищожението, какъвто има и в поезията ѝ. Това е зов за живот и обич, който пронизва цялата лирика на младата поетеса. Като че ли някакъв атавистичен порив я е заставял да разбере, да види, да проумее, да почувствува колкото се може повече и даже всичко, дадено ни от битието.

Весела Василева е искала, вероятно инстинктивно, да компенсира чрез жаждата си онова, което ще ѝ отнеме ранната смърт, усетът за която не я е напуснал. И каква жестока ирония на съдбата: може би когато двадесет и четири годишната писателка, ученолюбива личност, влюбена в живота душа, е агонизирала на 6 януари 1944 г., тогава от баницата на Бъдни вечер ѝ се пада богат дял — в него е новогодишната пар! Сигурно има и фатално стечение на причините и на обстоятелствата за нейната смърт: малко преди катастрофата девойката е паднала на тротоара и лекарите са ѝ поставили инжекция против тетанус. Операцията от удара на военното ремарке минава сполучливо, лично д-р Денк я оперира. Но после, при преливането на кръв от брат ѝ Христо, поетесата получава шок, изпада в безсъзнание и умира. И то в деня, когато е била най-щастлива, вече назначена за асистентка, на път за българската легация във Виена, където е отивала да поръча чрез първия курьер да ѝ пратят от България лекции за бъдещата ѝ асистентска работа. Предния ден се е шегувала сред познатите и приятелите си българи: „Знаете ли с кого говорите? С асистентката от Виенския университет Весела Гр. Василева.“ Майката предава впечатленията на другите за външността и за настроението на щастливката: „Приличала е на малко момиченце с тъмносинята си домашна дреха и разпусната коса, превързана с панделка — червена според Георги Обрешков. . .“

Така завинаги е прокудена сияята птица на копнежа! Притихнало е вече неморното довчера сърце. Успокоена е младата душа, за която няма тих кът на бурната житейска сцена. Всичко ценно е заключено в пространствата на художественото слово. Вече то господствува над безбройните и безкрайни странствувания на духа, подтикнали младежкия порив из пределите на изкуството, науката, обществената проява, бързото и всеотдайно реализиране на всички дарования, които е събирала в себе си тази жизнена и неукротима млада жена. . .

Да се приближим отново до нейната лирика, защото там са оставените наслади, тревоги, желаниа и постижения в краткия ѝ живот. И още нещо — като че ли тази задъханост на мига е припирала героинята на Весела Василева към изпитания чрез всичко, към обгръщане на космос, история, чувства, за да дойде пълноценният усет и да се насити всяко нейно сетиво:

Да си млад — и да гледаш простора
и далечния си хоризонт,
да се свлича от тебе умората
като тъмен и прашен хитоп;
и да расне в гърдите ти нова,
непревивана мощ за борба,
както слънцето вика нагоре
всеки малък стрък млада трева. —

Да обгръщаш с очи равнината,
необхватните, зрели нива,
да събираш набожно в душата си
ведрината на своята земя;
и над тебе да свети небето
като слънчев, велик благослов,
да изсипва далеч над полетата
топлината на своята любов.

Да си млад — и във миг да обхванеш
твойто Вчера и Днес и дори
да откриеш огромните врати,
зад които твойто Утре мълчи!

Такива настроения са обхващали, а и такива огромни перспективи са примамвали поетесата, подтиквана от своята 18—19-годишна младост в Баня през 1938 г. Това е и опиянение, и възхвала, и надежда, и амбиция да се види, да се опознае, да се проникне до корена и на възможното, и на утопичното. . .

Героинята на Весела Василева си гради някакъв чудесен свят, в който преобладава копнежът за радост, чистота, щастие, извисяване. Може да се каже, че толкова и до такава степен е рефлексивна нейната душа към всяко проявление на битието и на мирозданието, че всичко излъчва трепет, зове към живот, налага романтичната мечта като всеобща хармония, която най-често е олицетворена чрез музиката. Това божествено изкуство покорява чрез магията си болки, страдания, нерадост, социални и лични конфликти, за да се открие царството на всеобщото ликуване; да се разбере, че „времето и границите между хората са победени“, че песента е „прекрасна и добра сестра“, че в такава настроение се изправяме „на вълшебството пред тъмния олтар“, където „ще бъде само красотата търсения дар“ („Шолен“, „Бетовен“). Една хуманност овладява стиховете на поетесата, младостта я окриля да лети в небесата на дързостта и да призовава към светъл емоционален тонус: да няма насита жадната душа, да не се уморяват „белите копнежи на сърцето“; да не пресъхва изворът на оная „жива вода“, която кръщава самочувствието и гордостта ни. Всяко съвършенство да носи неотменно „глътка вино за причастие, късче хляб за твоя блен“; да няма деление от хората, сред които човек може да покаже и любовта, и сълзите на своето съществуване.

Лиричката възпява белия саван от сняг, който като „бяла нежност“ заспива града и сякаш дава изцеление на земята с бялата си превръзка срещу „всяко зло, всяко тежко проклятие“. Тоя изцелителен сняг ще се стопи заедно с „всяка болка и

всяка омраза в сърцата.“ И тогава неизбежно земята ще бъде „щастлива и чиста завинаги.“ Жената в лириката на Весела Василева по-скоро дава простор на своите блянове, които са толкова красиви, колкото са и трудно постижими. Но това съзнание, което е будно, в повечето случаи е победено и някак си мълчи притихнало, защото надеждите приличат на сладостен сън, в който всичко е възможно и където, както в белия снежен покров, нашите стъпки приличат на „малки, храбри човешки дела всред всесилната, тъмна вселена“ („Миди“, „Земя“, „Сняг“, „Стъпки в снега“). Преживяванията на лирическата героиня са твърде контрастни — обстоятелство, което дава отражение и върху образно-стиловата характеристика на произведенията.

Трябва да познаваме дневниковите записки, пътните бележки, хрумалите импровизации, писмата и всички споходили перото ѝ капризи, за да имаме по-цялостна и по-точна представа за образно-езиковите, за изобразителните, за художествено-проникновените търсения и възможности на Весела Василева. Като започва да записва на 5 август 1936 г. в „нещо като дневник“ напластяваните в душата ѝ впечатления от морето, 16—17-годишната „авторка“ съзнава, че върши това „изключително с литературна цел — за да свикна с подробен описателски стил“. Ала ние виждаме не само и не толкова умение да се описва наблюдаваното, но и дръзки житейски размисли, богата култура на съпоставките, поучителни аналогии, сравнения, въпроси, обобщавания, изводи. В тях младата писателка говори за човека и неговия живот, за природата и нейната хармония, за взаимосвързаността между „венеца“ на сътворението и неговата майка-земя. Вълнуват я проблемите на младостта, на изтичащото време, на близостта с хората, на изкуството, на историята. Многостранны, дълбоки, учудващо зрели, точни, романтични, пълни с проникновение и с копнеж са ония страници, които Весела Василева е посветила на морето, на пътуванията си през Европа, на родителите си, на сестра си, на братята си, на цялата родословна „йерархия“.

Между лириката на поетесата и нейните белетристични видения намираме голямо сходство в излъчването, в развихрената фантазия, в наситената с емоции жизненост, в дълбочината на философските обобщения, в мъдрата и силна младост на вълненията. Те са и радостни, и тревожни. Подчинени са на усилията да се надникне в тайните на битието, да се опознаят законите на съществуването, на преходността, на останените трайни следи по човешкия път. На 22 декември 1936 г., в деня на своята седемнадесетгодишнина, Весела Василева е записала в дневника си покъртителни размисли: няма да е много приятно, когато след още толкова време ще бъде на празника на своя тридесет и четвърти рожден ден: „Не би ли могъл човек да остави непрекъснато млад? Вуйчо веднъж каза, че за него най-интересни са хората между 15 и 20 години.“ Тя се страхува, че занаяпред годините ѝ ще минават неусетно, бързо и ще стигне до изненадваща възраст: „Хей, Весела на 57 години. Дали ще си взела поне достатъчно, та да не ти е жал? Сигурно не, т. е. — колкото и да си взела от „живота“, все няма да ти се струва достатъчно. Не е твоя вината, това е общ недостатък на хората. . .“

Както в лириката си, така и в белетристичните шрихи авторката проявява неочаквани превъплъщения на мислите, на духа, на погледа, на изобразението, на вълнуващите я аналогии. Най-често предметът на жарките разсъждения е свързан с младостта, щастието, земята, човека в тая огромна вселена. Като че ли приятното, най-любимото занимание за интелекта ѝ е да го изправя пред загадки, пред изпитания; да му поставя извън обикновените, нестандартни задачи и цели: „Иска ми се да фантазирам пак“ — така отбелязва за себе си Весела Василева на 7.III.1937 г. От такива нейни „фантазии“ се раждат някои прекрасни миниатюри, наситени с голямо нравствено съдържание. Тука ще припомним само лирико-философския „опус“ за същността, проявленията, размерите, „местонахождението“ на вечно търсеното и лелеяно щастие. В една кратка, вътрешно рефлексивна, вглъбена и емоционално-увлекателна психологическа „сценка“ авторката събира трима герои — поет, художник и музикант — „добри другари“, които се уговарят да намерят и да покажат след една година образа на щастието — всеки според своето виждане, съгласно та-

ланта си, а и чрез ония художествени средства, които владее в изкуството си. След уреченото време те отново се събират и всеки показва плода на своето откритие. „Първ започна музикантът и неговата музика беше най-хубавата, която той бе написал дотогава. Тя разпращаше в началото за тихо щастие — и меки, безкрайно нежни тонове се трупаха, издигаха се и пак бавно затихваха, плъзваха се като снежна усмивка и блясваха като издайническа искра в очите на влюбените. . . . Когато музикантът свърши, всички мълчаха с побледнели лица — и дълго мълчаха. Докато музикантът се обърна към двамата си другари и извика: „И все пак, това не е щастие.“

Следва откровението на поета: „Странни неща беше написал той, странни думи за щастиео — той говореше за щастиео на гордите, за горчивото щастие на скрътта и успокояващото щастие на сълзите, за щастиео да мразиш и щастиео да обичаш, за силното, безумно щастие на един мъничък миг и безцветното щастие на годините. И когато свърши, всички мълчаха с побледнели лица — и дълго мълчаха. Докато поетът ги погледна с мъжа загубен поглед, наведе глава и заплака: и той не беше хванал в златната си мрежа образа на щастиео.“

Идва редът на художника. Последната надежда е в него — дано изкуството му е успяло „да нарисова с бои щастиео, което нито музиката, нито поезията не бяха уловили“. Художникът ги поглежда печално и ги повежда към една картина, сложена в средата на ателието и покрита с платно: „Погледна двамата, дръпна платното и се обърна към тях. Поетът и музикантът гледаха пред себе си празно, бяло платно; платното, което трябваше да се изпълни с щастиео, беше недокоснато.“ Така фантазията, мисълта, интуицията, прозрението, трезвостта и философската обобщеност на Весела Василева решават големия човешки, а и творчески спор за щастиео. Неуловим е неговият образ, никой не може да го формулира точно и да го представи на другите. Щастиео е онова бяло петно, което всеки сам трябва да си нарисова, както го разбира, както го вижда, както го чувства само той. Щастиео е толкова индивидуално, колкото е и несъществуващо в чист вид и в универсална форма. А може би то и въобще не притежава координати. Неговата примамлива сила е в неговата ефимерност. . . .

Поетесата е изпъстрила тетрадки, дневници, писма, отделни листчета с постоянни вгледи на духа и на мисълта, на чувствата и на преценките в заобикалящия лирическата ѝ героиня свят. Превъплъщения носят и характера на детско-юношеската впечатлителност, и зрелостта на философските разсъждения, и ярката игра на въображението, и великолепните хрумвания, освободени от канони, от строги житейски правила. Срещаме колкото смешни в наивността си, толкова и впечатляващи случки: младата девойка, ученичката, за да си вдъхне издръжливост и кураж върху нагорещения до невъзможност за ходене крайморски пясък, така, за издръжливост, си фантазира какво ли не, само и само да устои на заричането си: „Исках да се опитам да си представя, че съм от първите християни и съм подложена на мъчения заради вярата ми. Наистина ходенето по адски напечения пясък даваше доста ясна представа за ходенето по горещи въглини, но моят опит да издържа беше много смешен: „За вярата на Христос, за мъките на Христа“ (да прочетеш някой това, щеше да рече, че съм луда).“ Какъв е резултатът от една такава фанатична упоритост? Всичко е било родено чрез ината: „Констатирах големо количество инат всеки случай. Това е ползата от цялата история (5 август 1936 година, подир обеди).“

Аз изпитвам трудност да кажа всичко нова, което чувствавам, чрез написаните от Весела Василева страници, защото всичко говори за нейната всеотдайност към словото, към конкретния момент, към хората, към природата, към близки, познати, приятели, симпатични и несимпатични особи. Всяко нещо минава през буйното ѝ въображение, през чувствителните ѝ сетива, през аналитичния ѝ ум, през точността и багрите на думи, сравнения, отношение, присъди, възискателност и категоричност. Поетесата е сътворила прекрасен словесен портрет на своята майка, на баща си, на сестри и братя — кратко, ясно, сърдечно, проникновено. Писмата ѝ доказват една

в нищо непресторена, открита, и весела, и светла душевност, едно детско излъчване. Тя разказва и за премръзналите пръсти на ръцете си, и за набралата си болна пета, и за умението да живее при по-сурови условия, да харчи според възможностите си, да чете, да посещава театри, да се интересува от какво ли не. Обаянието на Весела Василева е навсякъде — и в ламтежа да знае, да види, да усети, да преживее. И в способността ѝ да фантазира, да измисля, да гледа с ненаситни очи, да комбинира ситуации, да описва състояния. И в искрящата ѝ радост, че живее, че е млада, че бързо натрупва опит главно в изпитанията; че не знае какво ще бъде утре.

Тук не е възможно само перото на литературния критик да представи горедолу в сравнително пълен очерк всестранния устрем на чувствата, на душата, на мисълта, на стремежите, на радостите и на конфликтните раздвоения, в които се проявява многогранната и жарка натура на Весела Василева. Тя описва в едно писмо до майка си на какви научни планове и страсти е отдадена. И човек не може да си представи, че в такива огромни размери се движат желанията и усилията на тази девойка: „Бях си вече и наредила живота в определени релси, полски частни уроци и курс, немски — сама с книги и речник в пансиона, лекции по обща и специална етнография, лекции върху староруско и византийско изкуство, частни занимания по етнография в семинара — изчитане на всички етнографски курсове относно нашата българска етнография и най-главното общо етногр. съчинение, както и частни занимания по история на изкуството, общо и славяно-византийско. . .“ Всячко това се допълва още и със „слушането на чудесни лекции по немска литература и задължението да изуча, колкото мога, и нея, като прибавиш още лекции върху Ибсен и прочие интересни неща. . .“ (22.I.1943). И в същото време продължава да пише стихове. Само преди двадесетина дни е вече признала в едно писмо до Петър Динеков: „И все пак не съм съвсем загубена — пиша стихове!“ (31.XII.1942).

Като че ли е несвършваща и постоянно нарастваща тя интелектуална и емоционална страст, тази енергия на Весела Василева. Пак до майка си тя пише (1.VI.1943): „Моят живот си върви тук постарому, само че сега трябва много разнородни неща да правя: 4—5 реферата в най-различни области („Рисунките в Боянската черква“ и седем отговора на въпроси около Кант например), полски + писмената ми работа. . .“ И продължават да я вълнуват най-съкровено, бих го нарекъл тайнствено, съдбовно, невероятно деликатно и вътрешно очарователно като унес, като покровство на емоционалния диктат, като невъзможност да се мълчи самата поезия, напращащите стихове. Сигурно за поетесата, отдала се на езиковедска научна дейност и по желание, и по стечение на обстоятелствата, може би повече под въздействието на чуждото желание, лириката си остава оная опорна точка за духа и за човешката ѝ същност, защото нито за миг не отпада от вниманието и от деликатните споделяния с най-близките хора. Пак до Петър Динеков, на 12.IV.1943 г., Весела Василева пише: „Когато се осмеля, в някой рядък момент на настроение, ще Ви изпратя един плик с няколко стихотворения. Без писмо, защото няма да знам с какво да ги придружа. Вие си ги прочетете и не ми пишете за тях. Не знам защо си втълпих през последните месеци, че нищо хубаво не мога да напиша. Пиша ги, защото трябва да ги напиша — боли ме, ако не го направя. Но самочувствието ми спада, а и преди никак не беше високо. Та някога ще Ви пратя стихове, но не ми пишете нищо за тях.“

За мене тия редове имат особена творческо-изповедна стойност, защото разкриват доста пестеливо, но категорично ясно съкровеността на това състояние, нейната болезненост, авторската свръхискреност и даже неувереност, както се вижда. Докато подобни следи няма в ни най-малка степен, когато поетесата споделя научните и „просветителските“ си планове, то, щом стане дума за поезията, веднага проличават скрупули, мъка, неверия, притеснителност, даже нежеланието да се коментира, да се оценява, да се „огласява“ написаното. Това показва и скромността на лиричката, и нейната изключителна плахост пред изкуството на мереното слово, и пиедестала, на който е поставено то в нейните очи, в нейните мисли, в преценките и в неизказаните ѝ присъди. Никъде другаде не се долавя в такава ярка откровеност ниското само-

чувствие на Весела Василева — нито в овладяването на науката, нито в преценката на хората, нито в честите шеги, изпъстрили дневника, писмата, импресиите, бележките, които ни е оставила. Но пред поезията тя богоговее! И то не защото пише лично или посредствено, а защото има ясна преценка за огромните селения на лириката, за нейната магия, за нейната изпепеляваща сила, за нетърпимостта ѝ към лекото занаятчийство, към заместителството, към непростимото съчинителство. . .

Весела Василева излъчва нещо, което не се вижда така често у младите хора — поне сега и у някои от тях, които познавам. Тя е обхваната от великата и вътрешно продикувана амбиция да „погълне“ света на изкуството и науката, да им се отдаде до последен предел. Тя внася като че ли един лъч светлина, който дава най-точната представа за същността на обстоятелства, условия, хора, взаимоотношения, които я заобикалят и които интригуват съзнанието ѝ. Трогателна е грижата на дъщерята към архива на скоро починалия баща. Тя има ясната убеденост кой е Григор Василев и какво е оставил като човек, юрист, общественик, литератор: „Напоследък си мислих много за татовата архива. Много ти се моля, бъди така добра и не давай на никой външен човек да я преглежда — тате никога не би искал, ти трябва много строго да я paziш. Обещавам ти, че ще я прегледам най-основно и ще се опитам да извлека нещо хубаво от нея. Но за да го направя, трябва да не се разхвърчи на всички страни.“ (Писмо до Мария Григор Василева от 22.I.1943). За съжаление младата поетеса в това не можѝ да стори — само след по-малко от една година тя ще е вече мъртва. . .

Когато казвам, че само перото на литературния критик не е в състояние да обхване личността на Весела Василева, имам предвид многогранността на характера ѝ, а и различните посоки на нейните красиви увлечения и действия. Тук е нужен погледът и на специалиста-езиковед, и на ерудита-културолог, и на психолога, и на филолога, и на изкуствоведа. Само по този път може да се отиде до известна приемлива граница, когато се събират черта по черта и детайл след детайл ония качества, които характеризират цялостния образ на тази авторка. Тя е надарена с изтънчен усет към природата, към човешкото преживяване, към емоционалния облик на света, към собствените си терзания, радости, търсения, откровения и още по-жарки устреми към предпочитани върхове на творческото и на интелектуалното битие. Писмено е документирано предположението ми, че до голяма степен Весела Василева се е виждала като част от света, като негова представителка, защото е болеела и за доброто, и за злото в него. В писмо до сестра си Ангелина Василева (от 26.VIII.1939), като споделя впечатленията си от пътувания по различни страни, а и като знае каква си е „излиятелна“, тя се въздържа да говори за всичко, но не е пропуснала да подчертае някои наблюдения и констатации от социално-политическо естество. В Париж тя вижда и разкоша, и мизерията: „Видях вчера и безбожно скъпи работи, едни бижута, едни цени, които ме прехласнаха: грешно ми се вижда да има хора, които плащат такива пари за украшения. А из града, дори по големите улици, има беднотия явна и жестока.“ Девојката тръпне и за бъдещето на света и специално на Европа. Като е била в Брюксел и е слушала приказките — „без почивка“ — между баща си и Симеон Радев, на политически теми, Весела Василева споделя със сестра си: „Сега остава да се надяваме, че няма да има война (заради щастие то на целия свят) и че ще пристигнем благополучно в София (заради собственото ни щастие).“ Уви! Неспирна е вече започващата война, която взема в стихията си младия живот и на тая ентузиазизирана българка — поетеса, учена, пътеописателка, импресистка, приятелка, дъщеря, сестра и очарователна по дух и по интелигентност девојка. . .

Какво представлява поезията на Весела Василева? Чрез какво се обвързва с времето, в което се ражда? Как продължава традицията на българската лирика? Дали носи високи естетически стойности? В какво се изразяват качествата на една такава откровеност?

Авторката е импулсивна, остро реагираща на всичко покрай себе си. Тя поставя като че ли най-вече на изпитание и на проверка собствената си мисъл, владеещите я емоции, вълнуващите я събития, случки, явления и факти. Този ритъм на живот

неминуемо дава отражение и върху образно-естетическия строй на творчеството ѝ. Това е напористо възприемане и пресътворяване, защото в него всяко нещо е покорено и е обагрено чрез личните страсти, възгледи, преценки, пожелания и обобщения на писателката. За нея съдбата на българката, участта на жената по света, веянията в политическия климат, отношението към културата, боготворенето на поезията — всичко е важно, решаващо, достойно за властта на стиха. Весела Василева има замислен и частично изграден поетическия цикъл „Трудът на жената“. В него тя прави опит предметно, бих казал, на места етнографски да разчете следите на домашния женски труд. И по такъв начин да види в целия му скромен ръст величието на прабаби, баби и майки:

Бялата риза е грубо тъкана,
с черно-червена везба е поръбена,
кръв е червеното, черното — скръбна
нишка на робска неволя мъчана.

А на престилката тежка ресните
със потъмняла сърма са преплетени,
дълго пресуквани в дните нечетени,
в златна надежда и младост увити.

А пък на пафтите сребърни, от
метал изковани —
тежки крила, на кръста поставени —
разцъфват цветята мечтани
в мрачен копнеж
на някой майстор-художник ковач.

(„Дрежа“ — 1942)

В редица моменти цитираното стихотворение носи белезите на недовършената, неизпианата, дори естетически нехармонична творба. Но то е свидетелство за широките интереси на авторката, за нейните жадно разтворени очи към всичко, засягащо гледището ѝ за времето и хората. В нейната представа майката е „вечната жена“. И в стихотворението „На мама“ Весела Василева свързва тоя образ и в интимен план, и в една планетарна измеримост:

Голяма е земята,
— много хора,
— много мъка
и един живот.
Понявга тъй кипи
във мене пълна радост,
— или има болка.

Но само в тебе имам,
скъпа моя, светът
и вярното и тръпно чувство —
за вятъра и слъщето, и лятото,
и стихналата зима,
с която идва студ и тишина. . .

За теб, за вечната жена.

(декември 1942, Виена)

Като стил, като поетическа релефност, като идейно-тематичен обхват в лириката на Весела Василева не можем да установим канонична привързаност към нещо завинаги точно или да открием нещо повтарящо се, закономерно, изградено като систематична трайност. Бихме могли да говорим с относителна сигурност за големите, неутолени, постоянно динамични, остро изпитателни сетива, които водят лирическата героиня из противоречивите пластове на битието и следят огромните амплитуди в неговото всекидневие. Иначе най-общо може да се каже, че изразните средства са поставени в лоното на житейския реализъм; изказът е палав, наистина весел, умерено метафоричен и силно експресивен. В това е и неговата младост и тук се съдържа прелестта му. Той не е подчинен на стандарта, винаги е с изненадваща жизненост,

разкрива повече гледни точки, дава простор за вниманието и за присъдите ни. Поетесата не може да съчетае устрема си към човешкото щастие с подготвяното изтребление и поради това в нейните стихотворения срещаме тежките възклицания на почудата. На 18 декември 1942 г. тя пише стихотворението „Виена“, в което звучи като неизмеримо тъжно заключение следната истина: „Сега е Коледа — а още е война.“

И затова и хубавите къщи,
и каменият Моцарт,
и устремните очи на черквата
сънуват само нечие завръщане.

Войната е антитезата на радостта, която е пълнила сърцето и душата на младата поетеса. В произведенията, чрез които било като една далечна подробност или съвсем нарочно мрачното военно настроение обхваща чувствата ни, виждаме ялната и непримирима гражданска позиция на Весела Василева. Тя отрича мракобесието, деликатно рисува сцени, които излъчват непримиримост с положението и предизвикват устрема към другата истина, като че ли сега немислима и невъзможна:

Но защо все пак останаха
сини сенки под очите,
и защо все пак не мога
да се скрия във креслото,
в тази тиха, стара стая
от голямата тревога?
И защо все пак се питам
колко са убили днеска
някъде така далече?
Вечно тази страшна треска,
този днешен ден на болка.

Нивга приказката вече
няма в мен да стане жива.
Гасне розовият пламък
и жарта сега изтива.

(„Къща във Виена“, 7 януари 1943)

В лириката на Весела Василева нищо не е поставено студено, констативно, тезисно. Даже и най-маловажните мотиви са изказани пристрастно, с дълбоко убеждение, с едно лично участие на лирическата героиня, която живее с всичките фибри на духа си, притежава усети за многостранния свят. Интимните стихотворения, които засягат съкровената природа на вълненията, се отличават с някаква по-скоро нереализирана копнежност, отколкото с оценка на станалото. Илюзията царства над истината. Предположението носи романтичното състояние на чувствата, защото всичко се развива в сферата на възможното и не съществуват действителни критерии за предполагаемите изживявания:

Може би е истина, когато
бързо, шеметно и грубо
идва трепета в ръката,
идва болката в сърцето,
и усмивката в очите.

Може би. Не съм изпитала.
Нека дойде утре.
И ще видя.
Може би ще бъде сън.
Може би ще бъдеш ти,
много, много млад,
а пък тъмните очи
— мои и познати.

(„Среща“)

Поетесата изгражда обстановка, рисува обстоятелства, създава тайнствена ситуация, в която интимното споделяне заприличва на молитва, на пренасяне в друг свят, на иносказание с широк периметър за казано, премълчано и бленувано:

Ти бе рицар с високо чело
и горящи очи под железния шлем.
И искаше ти да ме вземеш,
аз очаквах и много обичах. . .
После плахо ръка във ръка
коленичихме; имаше песен
и пред нас някой
и в зло и добро
на живот ни обричаше.
Беше някога. Помниш ли ти?
От стъклата Христос се усмихна.
Не зная. Челото гори, а ръцете са лед.
Пак ни чака големия, другия свет.
(„Беше вечер“ — 1943)

Както се вижда, тук и редица подробности внасят оная загадъчност, каквато липсва в останалите, в социално-гражданските, в пейзажните стихове на Весела Василева. Тая недоизясненост говори за деликатността на вътрешното състояние, за някакъв смут и същевременно за една светла надежда, за радостно упование, свързано и с днешния, и с бъдещия ден.

Усеца се рязък преход в интимните настроения на лирическата героиня. Понякога чувствата са насочени към една романтико-приповдигната обстановка, в която по-важни като че ли са външните обстоятелства и по-слабо е сложен акцентът върху самите изживявания. В такъв случай нас ни задържа общата усложненост на ситуацията. Но има стихотворения, в които изказът е директен, целта е откроена, раната е оголена и читателят веднага усеща цялото вътрешно възмущение, което дава тласък на изповедта:

Болката понякога ми казва
колко много те обичам.
Болката, която тъй банално
на пробуждане от нож прилича,
болката, която разтуптява
в цялото тело кръвта;
някога от всичкото остава
само някак си това,
че обичам още много.

(„Болката понякога ми казва“ — 8 януари 1943)

Сравнително малко на брой са подчертано личните, в интимния и по-конкретно в любовния смисъл на тълкуването произведения на Весела Василева. Сякаш за тая страна от младия си живот нейната героиня е имала най-съществените ограничения и скрупули да ги прави достойни на другите хора, да ги споделя гласно и публично. И все пак ние намираме основание да изтъкнем, че тук става дума за твърде различни психологически импулси, за една широка обхватност и на състоянията, и на причините, и на обобщенията. Всичко е събрано в сърцевината на дълбоката искреност и на чистите душевни откровения. И самотата, и очакваната болка, и признанието за изчезналата светлост, и готовността за тежкото изпитание в бъдеще, и някаква много плаха и трепетна вяра — отново всяко нещо е съсредоточено в открития стих за човешката надежда:

Но в кандилото пламъче има,
по в старите тъмни стени
има песен пленена,
която ме маме.

„Тихата, каменна черква“, на каквато е оприличена раздялата с обичания, крие вътре слабото и люлеещо се огънче, а е заключила в зидовете си и гласа на упованието, които уравновесяват страшното усещане за безизходност и примирението, че така е отредено да стане:

Сега е тихо наоколо.

Ако искаме да сравним, колкото и рискована да е всяка съпоставка на деликатните интимни мотиви, любовната лирика на Весела Василева с някоя от съкровените изповеди на другите поетеси, при цялата ѝ очевидна самобитност на внушенията бих потърсил приликата ѝ с поезията на Димана Данева: заради копнежния характер на преживяванията, заради стоицизма на мълчаливата жертвеност, заради нежността на несбъднатото или на краткотрайното упование, което не е имало възможност да умре от скука, от преситеност или от равнодушие. Когато влюбените ръце са една в друга, жената приема ласкавата мъжка длан като уютен „малък дом“. И се пита „може ли да бъде приказката сбъдната?“ Няма отговор. Дори небето „като тъмен идол замълчаваше“ („Няма да забравя“). Всичко се движи сякаш върху тънката и рушила граница на възможното и на случилото се; върху неспокойните вълни на прииждаща и бързо изчезваща радост, закрепено е с цялата си капризност върху резките амплитуди на нетрайната увереност. И така се гради сдържаната конфликтност на противостойностните чувства. Затова и като че ли нищо установено не откриваме в откровенията. Те са рожба на мига и са достоверни само в него. Лирическата героиня повече се чувствава поставена върху кръстопътя на съмненията и по-малко се вижда стабилно върху острова на сигурността, При това всичко е и преходно, и смесено, и даже илюзорно като самочувствие и като настроение — достатъчна причина за жената, която и без друго е свръхделикатна, за да не намери постоянната опора на желанията и на емоциите си. В поезията на Весела Василева те се диктуват от същността на случая, защото я няма системната амбиция за нещо ярко изразено като желание, нито пък несбъднатата му природа води героинята към дълбините на драматичните вътрешни конфликти. На преден план стои названото, фиксираното в момента изживяване, което веднага мигом няма да е същото. И авторката много точно следи капризните констатации на героинята си. Тя знае как е сега, но „утре не знам пак ли ще бъде така празно, самотно и глухо“ („Тих е вечерният час“).

Като липсват дълбоките страсти, като не излизат на повърхността големите интимни сблъсъци, като не виждаме огън и мълнии в поетическия релеф на изповедите, които са молитвено спокойни, това не означава дори в най-малката степен, че любовната лирика на Весела Василева е равна, безинтересна и непривлекателна. Обратното е валидно, защото нейното обаяние се крие в гъстотата на чувствата, в техните човешки трепети, в деликатния израз на лирическата им „графика“: нежна, овладяна, с подчертана щрихова линия, с омекотени следи от психологическото движение и от мислите за другия. Споменът е настанен дълбоко в преживяванията, макар и да е вчерашен. Представите до такава степен са жизнени, че образът цял, в най-тънките подробности, се откроява и владее същността на лирическата героиня:

Лицето ти е вече мое.
Зная и бръчките по бялото чело,
и извива на меката уста,
когато се усмихва,
и упоритата ръка —
изтънчена и силна.

Притихва болката, от теб помилвана.
Ти, зная, си магия. . .
А може би
наистина обичаш?

И дните тъй протичат
само твои;
като наречени
за тебе и за мене.

(„Минават дни — дни само твои“ — 1943)

В младата душа на лирическата героиня нахлуват какви ли не сравнения и очаквания, свързани с онова голямо събитие, наречено любов. Затова и раздялата се очертава като крушение за всичко, едва ли не като всеобща скръб, като повсеместна

парализа, като неудържима загуба: „Ще простенат каменните къщи, ще скърби и улицата тиха, по която вече се завръщаме и минутите така бронхме. . .“ Нищо подобно не се случва. Всяко нещо си е на мястото и продължава своето битие: „Слънцето спокойно, виж, залязва, облаците са тъй нежно сини. В улицата лятна нощ ще слезе. Двама влюбени оттук ще минат — та какво, че ние се разделяме“ („Раздяла“). И все пак в интимната драма, колкото и смирена да е тя, независимо че е разположена и протича в, общо-взето, безбурна атмосфера, надделяват желанието и мисълта за близост, за сплотеност в трудни мигове, за топла взаимност, която дава увереност, самочувствие и нежност и на двамата. Когато жената почувствува, че в сърцето ѝ „протича хлад“, когато войната завладява целия свят, когато годините са „преломни“, а самотата е страшна, повикът за близко присъствие, за мъжка закрила, за спасение от мрачните настроения и е естествен, и потребен: „Искам те тебе сега, само за мен, да те видя до мен“ („Някъде пеят войници“ — 1943).

Поезията на Весела Василева не се губи сред нейните многопосочни, бих ги нарекъл, жадни, ерудитски, по младежки ентузиазирани, всеотдайни устреми към голямата култура, към специалните научни познания, към деликатните и драматични проблеми на човека в това жестоко време; на света в тая военна епоха; на всяко нещо, което има връзка и отношение към духа и към емоциите на личността. Напротив — тъкмо чрез лириката си авторката им гарантира и дава най-съкровен изказ, най-въздуваща постановка, макар че не всякога естетическото равнище на реализацията и важността на мотивите са в хармония. Същността е в безспорния лирически дар на поетесата и в самотитността на сътвореното словесно изкуство. То е органична художествена част от времето си, от нашата литература, от богатата и разнородна „женска“ багра в поетическото изображение на света и на човека. Сътвореното от Весела Василева няма нито моментно измерение, нито е поставено в сянката на годините, които са го родили. То е в стойностната система на цялостната ни култура, която съвременниците би следвало да познават и да изучават и чрез първоизворите, и чрез тълкуването им. Защото нямаме нито интереса, нито правото да пропускаме покрай сетивата си онова, което е създавано в по-далечното или в по-близкото минало. Литературният процес е непрекъсваем и всяко нещо, което е негова рожба и негов образ, трябва да държи будно вниманието ни. Колкото по-широка е основата за сравняване и за обобщение, толкова и по-сигурни ще бъдат направените изводи. Смесването на „периоди“, автори, завоевания, стилове и лични поетрики не води към хаос в съжденията на ценителя. То доказва необходимостта от цялостен поглед, който не може да се прави върху бедна фактология. . .

Лириката на Весела Василева, макар и твърде късно събрана в един том, излезе изпод пластове на забравата, която е бездушна към хората дотогава, докато и поколенията са равнодушни едно към друго. Няма забвение там, където има будна съвест, чиста памет и силен зов за истината. Творческите генерации могат взаимно да си влияят и да се спасяват. Живите са винаги длъжници пред мъртвите.